

Drugi razlog je bil pa propagandističnega značaja. Knjige Srpske Književne Zadruga so bile vezane v modre platnice z rdečo obrezo. Če si knjigo odprl, si imel pred seboj rdečo, modro in belo barvo: barve kraljevine Srbije. Zadrugine knjige so se razpošiljale tudi v Bosno in Hercegovino, po Hrvaški in Slavoniji, v Bačko in Banat in tvorile povsod ono duševno vez, ki je spajala srbski narod. Kamor je prišel Srb in je zagledal v hiši knjige z značilno modro vezavo, je vedel, da ima pred seboj zavednega rojaka.

Zadruga je izdajala vsako leto po sedem knjig, ki so tvorile eno »Kolo«. Takih »Kol« je izšlo od l. 1892. do 1914. dvaindvajset. Vsaka knjiga je imela svojo zaporedno številko, ki je bila vtisnjena tudi v hrbtu vezave: I. »Kolo« številke 1—7, II. »Kolo« številke 8—14 itd. V celoti so torej dosegle Zadrugine publikacije 154 števil (22 × 7).

Po vsebini so bile knjige seveda zelo različne. Večino so tvorile dela srbskih pripovednikov in pesnikov. Izšla so pa v Zadrugi tudi nekatera dela hrvaških pisateljev (n. pr. K. Š. Gjalski, »Pod starim krovovima« [št. 95], Vjenceslav Novak, »Tito Dorčić« [139], Dreksler, »Antologija novijih hrvaških pripovjedača« [144]. V vsakem »Kolu« je bil tudi vsaj en prevod iz svetovne književnosti: iz francoščine (teh je največ), angleščine, ruščine, poljščine, laščine, latinščine (Vergil), grščine (Demosten), tudi nemščine (»Iz nemačke lirike«, prevodi S. D. Mijalkovića [98]).

Poleg leposlovnih del so izhajala v Zadrugi tudi znanstvena dela, n. pr. »Istorija srpskoga naroda« (Kovačević in Jovanović, št. 7 in 14), »Knjiga o zdravlju« (št. 35), razni potopisi, »Istorija savremene obrazovanosti« (št. 119), »Savremena Hrvatska« (Milan Marjanović, št. 153), »Nova Srbija« (Jefta Dediđer, št. 154) i. dr.

Poleg teh rednih publikacij pa je izhajal še »Zabavnik Srpske Književne Zadruga«, ki je prinašal v prvi vrsti večje romane iz svetovne književnosti. Tu so izšli n. pr. romani »Ognjem i mačem« (Sienkiewicz), »Verenici« (A. Manzoni), »Rat i Mir« (Tolstoj), »Obломov« (Gončarov) itd.

Zadnji dve knjigi, ki ju je izdala Zadruga, sta bili zgoraj imenovana »Savremena Hrvatska« in »Nova Srbija«. To je bilo leta 1914. Obe kažeta smer, kamor se je takrat ozirala ekspanzivna mala Srbija: na jug in severozapad. Teža leta je morala Zadruga prekiniti svoje delovanje, da ga nadaljuje v zvezi z jugom in severozapadom po svetovni vojni.

Ob izbruhu svetovne vojne je bila Srpska Književna Zadruga že lepo podjetje, ki je imelo lastno poslopje na prav ugodnem prostoru v Belgradu (Kralja Milana ulica 75) in precejšnjo zalogo še neprodanih kompletnih »Kol« kakor tudi posameznih knjig iz sicer razprodanih »Kol«. Zadrugino poslopje stoji v onem

podjetja izdajala kar mogoče le vezane knjige, vsaj kar je knjig večje vrednosti. Žalostna usoda, ki zadene dostikrat tudi take Mohorjeve knjige, ki bi jih ljudje tudi v poznejših letih še radi prebirali, je v prvi vrsti posledica dejstva, da naročamo pri nas nevezane knjige tudi takrat, ko je mogoče dobiti vezane. Kadar bo Družba izdajala zopet vezane knjige, naj bi gospodje poverjeniki opozarjali ljudi na dobicek, ki ga imajo od tega, če plačajo še znesek za vezavo. Tako bi polagoma tudi naše preproste hiše prišle do svojih »knjižnic«.

delu mesta, ki ga obstreljevanje Belgrada neposredno ni prizadelo. Tako je vse imetje Zadrugino ostalo ob dvakratnem zavzetju Belgrada kakor tudi ob umiku Avstrijcev in Nemcev leta 1918 nepoškodovano. Upravitelj Zadruginega premoženja prof. Ivković se je kmalu po zavzetju Belgrada po Avstrijcih l. 1915. vrnil v Zadrugino poslopje in posredoval pri okupacijskih oblastih, da je ostala Zadrugina imovina nedotaknjena. Zadruga je seveda svoje delovanje popolnoma ustavila; tudi starih knjig ni več prodajala. Tako je prišlo, da je imela ob slomu Avstrije še precejšnjo zalogo dragocenih vezanih knjig po izredno nizki ceni (posamezna »Kola« so se prodajala po 6, 10 in 15 din.). Seveda se je zaloga hitro krčila in danes dobite le še malo številno knjig, ako greste ponje osebno v Zadrugo, ker Zadruga nima nič uslužbencev in zato knjig po pošti sploh ne razpošilja, ampak jih profesor Ivković proda samo kupcu, ki pride osebno ponje. To je tudi vzrok, da knjige še dandanes niso popolnoma razprodane, ker so javnosti izven Belgrada kolikortoliko težko dostopne. — Lepo zbirko knjig Zadruga si je pravočasno, ko »Kola« še niso bila preveč razprodana, preskrbela Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani.

Letos namerava Zadruga zopet pričeti s svojim delom. Stopila je v dogovore s Slovensko in Hrvatsko Matico, da bi izdale vse skupaj novo »Kolo«: 3 srbske, 3 hrvaške in eno slovensko knjigo. Dogovori do danes (17. junija 1920) še niso končani. Misel je lepa in bi njeno uresničenje bržkone tudi precej pripomoglo, da bi se knjige Srpske Književne Zadruga razširile tudi med Slovenci.

Dostavek. (Belgrad, 21. oktobra 1920.) Zgoraj omenjena pogajanja s Hrvatsko in Slovensko Matico niso uspela. S. K. Zadruga bo pričela še letošnjo zimo z zopetnim izdajanjem svojih publikacij. Najprej izide XI. zvezek »Zabavnika«, nato pa v teku leta 1921 — če le mogoče, kmalu po božiču — XXIII. »Kolo« (7 vezanih knjig). — Od 1. oktobra 1920 dalje izdaja S. K. Z. tudi svoj »Glasnik«, ki izide po potrebi 10—15krat na leto in se pošilja brezplačno poverjenikom, dobrotnikom, ustanovnim članom in čitalnicam. List poroča o vseh stvareh, ki se tičejo zadruga. I. D.

Umetnost.

Milenko D. Gjurić: 1. **Izvorni bakropis.** Pometis iz Grafičke umetnosti, 2. zvezek, z 2 slikama. — 2. **Grafika.** Prigodom izložbe češke »Kytice« i jugosl. almanaha »Grafička umetnost«. Febr. 1920. Zagreb. — 3. **Grafička umetnost**, 1. zv. in 2. zv.

Hrvaški slikar M. D. Gjurić se je poprijel propagande zavažno, dosedaj pri Jugoslovanih skoro popolnoma zanemarjeno stroko umetnosti, za t. zv. grafiko. Njen ogromni umetnostno-kulturni pomen temelji v tem, da hoče z zgledom in zgovorno besedo izpodnesti tla umetnostnim nadomestilom, v tem posebnem slučaju t. zv. oleografiji in sličnemu, ki se šopiri po stanovanjih sedanjega človeka, in jo nadomestiti s t. zv. originalnimi (izvirnimi) grafičnimi umetninami. Surogat izvirne umetnine, v našem slučaju mehanično narejena oleografija, nima nobene umetniške vrednosti, ampak je v najboljšem slučaju le več ali manj karakterističen proizvod moderne strojne tehnike, pri čemer

je skoro popolnoma izključeno sodelovanje človeka kot žive osebnosti, ki vse, kar gre skozi njene roke, obilježi s pečatom svojega okusa in hotenja po obvladanju materije in po izraznih elementih, preko katerih se kot preko not sporazumeta dve bitji; ta pečat človeške osebnosti je, ki tvori osnovno razliko med strojnim proizvodom in onim, pri katerem je človeški duh, če že ne naravnost oblikujoča roka, sodeloval neposredno, vse medsebojno pretehtal in izročil prometu, kadar je bil zadovoljen njegov okus. Surogat umetnosti naj nadomesti resnična izvirna umetnina, izvirni bakropis ali lesorez ali linorez itd., ki se razlikuje od oleografije kot resnična muzika od muzike v avtomatu in ki ima še to prednost, da v veliko slučajih ni dražji od omenjenih nadomestil. Svojo propagando je oprl Gjurić na najširšo podlago s tem, da je priredil v februarju l. 1920 grafično razstavo češke in hrvaške izvirne grafike v Zagrebu in v propagandne svrhe o priliki te razstave napisal brošurico »Kytica«. Dalje je ustanovil z nekaterimi tovariši umetniki v Zagrebu grafično šolo in začel izdajati album pod naslovom »Grafička umetnost«, ki prinaša članke o grafiki, njeni tehniki, zgodovini in kulturnem namenu in pomenu, poleg tega pa celo vrsto grafičnih originalov v vseh grafičnih tehnikah. — O zgodovini grafične umetnosti pri Jugoslovanih poroča v 1. zv. G. u. pod naslovom »Pregled razvoja našega slikarstva in grafike«, o češki grafiki posebej poroča v »Kytici«, v 2. zv. G. u. pa prinaša posebne članke pod naslovi: Bakropis Ferde Quiquereza (dr. Iso Kršnjavi), Bakropis Jul. Mařáka (K. B. Mádl — Praha) in nekrolog hrv. slikarju Ivanu Benkoviću. Iz teh člankov posnamemo o zgodovini grafike pri Jugoslovanih to-le: Ko se je vrnil znani hrvaški slikar Vlaho Bukovac iz tujine v Zagreb, je našel tam že precej lepe umetniške početke. Društvo umetnosti je bilo že ustanovilo obrtno šolo, ki je gojila tudi umetniško obrt; z njo v zvezi je obstojala šola za dekorativno slikanje, keramiko, kiparstvo in rezljanje v lesu. Bukovac je ustanovil Društvo hrvaških umetnikov, ki pa je moralo radi denarnih neprilik kmalu likvidirati; Društvo umetnosti mu je priskočilo na pomoč in prevzelo njegove dolgove in naloge. Cela vrsta razstav v domovini in tujini je pokazala rezultate hrv. slikarstva. Društvo »Lada« je nato združilo veliko število hrv. slikarjev. Višja umetnostna šola je dodala več mladih moči in z njimi se je pojavil v »Ladi« tudi interes za grafiko. Sicer so posamezni hrv. slikarji že tudi poprej izvršili posamezna grafična dela, tako dr. Iso Kršnjavi, Ferdo Quiquerez in Mirko Rački. Dobo hrv. grafike pa sta započela šele M. K. Crnčić (učenec prof. Ungerja na Dunaju) in T. Krizman, katerega motivi iz Bosne so splošno znani. Krizman je l. 1915 osnoval »Proljetni salon«, kjer je zbral poleg slikarjev tudi par grafikov, en del grafikov pa je ostal v Ladi (Crnčić, Šenoa, Gjurić). Popoln razmah so ta stremjenja dobila šele z ustanovitvijo grafičnega glasila pod naslovom Grafička umetnost. Tudi med Srbi so se posamezni slikarji že bavili z grafiko (J. Danilovac, Pavle in D. Jovanović in Murat). Slovenci pa dosedaj še nimamo nobenega izrazitega grafika, izvzemši par poskusov (n. pr. M. Strnen in Hel. Vurnik).

Druga vrsta člankov skuša vzbuditi smisel za grafiko; sem spada v 1. zv. članek »Drvorez, bakrorez in litografija« in v 2. zv. G. u. članek »Izvorni bakropis«,

ki je izšel tudi v ponatisku. V prvem članku karakterizira glavne vrste grafičnih del: lesorez, bakrorez in bakropis (ujedkovina, Radierung) in litografijo. Pri lesorezu reže umetnik svojo sliko v leseno ploščo tako, da izreže iz nje vsa mesta, ki imajo ostati v odtisku brezbarvna, nosilci barve ali tiskarskega črnila pa ostanejo vzbočeni kot črte razne debeline ali večje ali manjše ploskve. Pri bakrorezu in ujedkovini (bakropisu) je razmerje ravno nasprotno: v bakreno ploščo zariše umetnik mehaničnim ali kemičnim potom svojo risbo tako, da nastanejo globokejšje ali plitvejšje brazde, v katere se poglobi tiskarsko črnilo ali barva, ki jo pri tisku prevzame papir; pri litografiji pa umetnik riše svojo sliko direktno na kamenito ploščo in ta risba sama postane nosilec tiskarske barve.

Posebno obširno se peča z ujedkovino (bakropisom, Radierung). Principielno postavi to-le tezo: Grafično delo, ki ga razmnoži ali umetnik sam ali pod njegovim nadzorstvom izurjen delavec, ima vrednost originala. To se pravi: ima isto vrednost kot slika-kopija, naslikana z avtorjevo roko. Umetnik sam pripravi ploščo, on sam izvede kemični proces in sam ploščo odtisne. Goreč zbiralec razlikuje vrednost pred podpisom (avant la lettre), s podpisom (après la lettre) in še odtise raznih stanj (l'état). Pomen tega pa je ta-le: ko je plošča kemično pripravljena, jo umetnik pretegne z barvo ali črnilom (tiskarskim). Nato ploščo nekolikokrat obriše z dlanjo ali krpo, vendar tako, da ne odstrani barve iz brazd; nato položi nanjo vlažen papir in vse skupaj porine med dva jeklena valjarja, in odtisk, ki ga na ta način dobi, je originalna ujedkovina. Za vsak odtisk mora posebej namazati barve in ploščo obrisati. Vsak odtis dobi svojo zaporedno številko. Nekateri beležijo tudi celokupno število odtisov, n. pr. 3/100, kar pomeni, da je to tretji odtis, vsega skup pa je bilo napravljenih po dotični plošči 100 odtisov. Po stotem odtisu umetnik ploščo uniči, ker drugače ta druga številka nima nobenega pomena. Ta beležka se piše v levem kotu pod sliko, v desnem pa umetnikov lastnoročni podpis, s katerim jamči, da je bakropis sam izdelal ali vsaj delo nadziral. Čim manjša je številka, tem večja je vrednost bakropisa. Ne bo nezanimivo, če navedemo, da izdaja grafično društvo Hollar v Pragi almanah Kytico v 100 izvodih, ki so vsi podpisani, dočim izhaja »Grafička umetnost« v 200 izvodih, od katerih je samo prvih 25 podpisanih.

V 1. zv. Gr. u. je priobčenih vsega skupaj 10 originalov, med temi 4 ujedkovine (bakropisi), 1 linorez (Linoleumschnitt), 3 lesorezi in 2 litografiji. Umetniki pa so zastopani tako-le: Gjurić s 5, Rašica z 1 (linorez), Uzelac z 2, Trepš z 1 in V. Bojničić z 1 delom.

V 2. zv. imamo pa 9 originalov in 3 reprodukcije. Izprememba obstoji tudi v tem, da so to pot zastopani že tudi češki grafiki s 3 originali in da urednik obeta zanaprej podajati v vsakem zvezku po 2 tuja originala. Med originali je 5 bakropisov, 2 lesoreza, 1 litografija in 1 vernis moux. Od Čehov so zastopani T. F. Šimon, Vl. Silovsky in A. Alex; od Hrvatov pa Gjurić z 2, Ivka Orešković z 1, V. Bojničić z 1, M. Uzelac z 1 in M. Rašica z 1 delom.

Ta raznolikost v tehniki in mojstrih daje občinstvu možnost, da lahko primerja različne grafične tehnike in njih umetniške možnosti. V tem oziru sta na prvem

mestu nedvomno ujedkovina in bakrorez ter lesorez, nato pride litografija (kamnotisk) in prav na zadnjem mestu linorez (Linoleumschnitt), katerega značilnosti in pomanjkljivosti kaže prav jasno Rašičin linorez »Zidanje Skadra-grada«. Prvič je to vsaj v mojem izvodu najslabši tisk med vsemi; ves je pegast, in ta pomanjkljivost — pri grafičnem delu ne najzadnja, ampak strogo vzeto celo bistveno važna, ker grafika je tisk in prvi pogoj mora biti, da je ta kot tak neoporečen — je pri linorezih kaj pogosta. Drugi znak linoreza je, kar priča tudi Rašičino delo, brez ozira na to, da Rašica rad in močno stilizira, da naravnost sili v stilizacijo, da veže na neko gotovo velikopoteznost, ter izključuje vsako finejšo črto in je tako za intimne namene — in to so grafike v navadnem pomenu prav gotovo — sploh neprikladen; poraben je k večjemu za plakat, pa še tu ga izurjeni grafiki ne priporočajo, ampak samo dopuščajo, če ni drugega materiala na razpolago. Pozabiti ne smemo, da je linoleum kot material za grafična dela v gotovem oziru — če že ne maramo reči kar naravnost — surogat in kot vsak surogat v umetnosti zelo nevhvaležen material.

Dobro je zastopana ujedkovina (posebno Gjuričeva dela) in litografija (odlikuje se Uzelac). Oba ta dva načina se po svojem postanku in oblikovnem značaju (posebno litografija) približujeta risbi. Ujedkovina in litografija sta pri gotovi tehniški spretnosti razmeroma lahka načina umetniškega ustvarjanja in ravno zato omogočujeta neko neposrednost izraza in s tem tudi neko intimnost, ki je drugim vrstam umetnin razen skice in risbe tuja, zato tudi igrata v dobah potenciranega notranjega življenja, kakor je bila ravno doba zadnjih desetletij pred vojno, vselej veliko vlogo. Umetnik, ki stremi v svoji umetnosti preko formalnih problemov, ki čuti v sebi pesniško ali pripovedno žilico, umetnik-mislec, ki ga mučijo problemi bitja in umiranja, umetnik-prerok, ki bi s svojimi deli rad etično očiščevalno deloval na človeštvo, umetnik-agitator, ki je vzljubil gotovo kulturno ali versko idejo, se bo posvetil grafiki, v prvi vrsti ujedkovini, da po teh govori o svojih duševnih doživljajih. V ujedkovini in litografiji smo se navadili iskati najintimnejše umetnine, ker omogočujeta precej neposredno ekspresijo brez retoričnih ovinkov in — kar ni zadnje — brez formalne iskanosti.

Drug značaj ima lesorez, ki je pri Dürerju preživel najsijajnejšo dobo svoje zgodovine in po izrazni sili postal enakovreden drug bakroreza in ujedkovine. Po svoji naravi tudi lesorez umetnika veže na neko gotovo oblikovno stilizacijo ter po nji na dekorativno razdelitev svetlih in temnih lis in črt. Kot formalno-umetniški organizem je v gotovem oziru bolj popolen kot ona dva. V tem je tudi vzrok, da ga sedanja doba, ki jo poleg ekspresivnosti tako zanimajo umetniško-formalni problemi ter dekorativna razporeditev vseh elementov, tako visoko ceni. Na prvi pogled je nekako grob in pogosto sam navaja na neko primitivnost, zopet ena potez, ki jih ljubi zadnja beseda novega umetniškega razvoja. Vendar ta grobost in primitivnost sta samo navidezni in zahtevata za pravo ocenitev i pri umetniku i pri gledalcu izredno izvežbanega okusa. M. D. Gjuričeva Marijino oznanjenje in Uzelčev lesorez v 1. zv. Gr. u. nam predstavljata lesorez od najboljše strani.

V drugem zvezku bi posebej še omenil Gjuriča »Kamenita vrata«, lesorez v barvah, ki nam predstavlja kočljiv grafični poskus tiska lesoreza z oljnatimi barvami. V barvnem efektu se mu je poskus posrečil, ima svoje posebnosti in zato ga grafiki večkrat poskušajo. V bistvu pa ga grafične avtoritete odklanjajo prav tako kot linorez, ker pomeni le neko ekstravagantnost, ki gre preko narave lesoreza, tudi barvanega lesoreza, kajti lesorez kot stroka tiskarske umetnosti naj bi svoj učinek dosegel s čisto tiskarskimi sredstvi, med katere oljnata barva ne spada.

Rašičin »Menzel«, lesorez, je velikopotezen, v bistvu samo kontrast črnih in belih ploskev, a mene ne zadovolji že njegova linearna kompozicija, ki je že nekako obrabljena, konvencionalna, na drugi strani pa se vsaj v mojem izvodu tisk ni posrečil, ima namreč pege, ki silno motijo pri delu, kjer naj učinkuje enotnočrna ploskev proti belemu tonu papirja.

Pozabiti ne smemo tudi, da je Gr. u. tudi kot tiskarsko in knjigoveško delo »lepa knjiga«. Pri nas na to še nismo posebno navajeni in še ne polagamo zadostne važnosti na to, tudi naši tiskarji še daleč nimajo zadostnega razumevanja za to stran knjige, ki jo sistematično goje pri večjih narodih že več desetletij. Zagreb prednjači danes v tem oziru v Jugoslaviji. Opozarjam s tega stališča na izdaje književne zaloge Čelap i Popovac v Zagrebu (Kosta Strajničeve monografije: 1. Josip Plečnik. 2. Meštrović in 3. Srpske zadužbine), ki pa žal niso izvedena še v Jugoslaviji, ampak v Pragi. Tudi Gjuričeve publikacije imajo namen poleg grafike propagirati pri nas lepo knjigo, saj sta si itak v zelo ozki zvezi. Drugi zv. Gr. u. je v tem oziru še boljši kot prvi. Tisk je primernejši, papir finejši; tisk krase lesorezne iniciale in končne vinjete Gjuričeve, izvedene v rdeči barvi.

Gjurić nikakor nima namena omejevati svoje delo samo na Hrvaško, njegova želja je, pritegniti tudi druge jugoslovanske umetnike, ki se pečajo z grafiko, v svoj krog, kakor je tudi s Čehi navezal ozke in kot izgleda trajne stike. Žalibog je originalna grafika med Slovenci še skoro popolnoma neznana. Naši umetniki so jo zanemarjali, ker pač niso pričakovali od nje nobenega materialnega dobička, od samega idealizma pa človek ne more živeti. Vseeno pa bi bilo nujno želeti, da bi tudi pri nas dobili kmalu par ljudi, ki bi se posvetili ti stroki in nudili našemu občinstvu kaj pristnega in boljšega kot nudijo naše takozvane trgovine z umetninami. — Gjurić sam vabi tudi naše umetnike v svoj krog; pa tudi če ne bi našel med njimi zaveznika že danes, želimo, da se njegova publikacija razširi tudi pri nas in ž njo boljši okus.

Frst.

Prva pokrajinska umetnostna razstava v Novem mestu.

Nekam nezaupno sem stopil v prostore te pokrajinske umetnostne razstave, a sem bil prijetno iznenađen. Pod Jakopičevim pokroviteljstvom je izložila svoja dela družba mladih umetnikov: Božidar Jakac, Marijan Mušič, Zdenko Skalický, Janko Čargo, Fran Ančik in Fran Zupan; razstavljene so tudi risbe in slike Jože Cvelbarja, padlega na vojni.

Bilo bi napačno presojati razstavo z absolutnim merilom, s kakršnim presojajo dela že popolnoma dovršenih umetnikov. Merila je treba iskati v razstavi